

יצחק בר-אושר

התייחסות הרמב"ן להגות הרמב"ם

ביום כ' טבת שנת תתקס"ה (1205 לסה"נ) נפטר הרמב"ם במצרים, וקיימות מסורות החלוקות ביניהן אם נקבר במצרים ולאחר שנים העלוהו לארץ ישראל או שמיד לאחר פטירתו, תוך ימים ספורים העלוהו לארץ ישראל. השנה אנו מציינים 800 שנה לפטירתו.

במאמר זה ברצוני לאפיין את הרמב"ם עפ"י גישתו וראייתו של הרמב"ן. תקצר היריעה מלהכיל את כל החומר הרב, אם רוצים לבדוק את יחסו של הרמב"ן אל ה"מורה".

ר' משה בן נחמן חי בשנים 1197-1270 לסה"נ, ועל כן שנות ילדותו חופפות את שנות זקנותו של הרמב"ם.

תקיף היה בדעתו הרמב"ן, לא נשא פנים אפילו לגדולי האומה, אם פירושיהם לפסוקי המקרא לא נראו בעיניו, לא מנע עצמו מלהשתמש לפעמים בביטויים חריפים.

בפירושו לתורה אנו מוצאים התייחסות מעניינת לשתי מגמות המאפינות את התקופה:

האחת - שליטה מחודשת של הנצרות על חצי האי האיברי, לאחר שנים רבות של שלטון מוסלמי, והשנית - הפולמוס על ספרות הרמב"ם, אשר צבר תאוצה בתקופה זו.

בכתבי הרמב"ן אתה מוצא הדים ניכרים לשתי הבעיות ולקשרים ביניהם, וניתן גם לעיין עיון רב בתהליכים ההיסטוריים שהתלוו אליהם.

בקיאותו בתחומים רבים הובילה להשגות והערות במכלול רחב:

א. בקיאותו בידיעת הלשון.

ב. השגות מצד הסברא, שהדבר נוגד את השכל הישר.

ג. בקיאותו בספרי המקרא - ערך השוואתי.

ד. בקיאותו בהלכה כפי שמוכח מהשגותיו על ספר המצוות.

ה. בקיאותו בנימוסי המדינה בשל קירבתו לחצרות מלכים ושרים.

ו. בקיאותו בטיב כמה מלאכות - אומנויות ותחומים.

ז. הארץ הייתה מוכרת לו, כי חי בה וידע אותה ממראה עיניו.

שני מפעלים עיקריים הקים הרמב"ם בספרות התורנית:
(1) "היד החזקה" - בספרות ההלכה.

(2) "מורה נבוכים" - בספרות המחשבתית.

שני הספרים היו נושאים לוויכוחים ולפולמוסים בעלי רקע רב-גוני ואף סממן חברתי.

דרכו הרציונאליסטית של הרמב"ם, אשר באה לידי ביטוי בחיבוריו וספריו - נגדה את הדרך התמימה, שהייתה אופיינית להלכתי הרוח עד אותה תקופה. הרמב"ן הכיר את הסכנה, שריחפה על אחדות העולם היהודי, ואף ניסה בכל דרך להצטרף לאסכולה, שניסתה לפשר בין הקצוות.

"את והב - בסופה"

יחס מיוחד מגלה הרמב"ן לרמב"ם בכתביו, אותו הוא מזכיר במקומות מועטים, אך חשובים מבחינה עקרונית. הערצתו של הרמב"ן לרמב"ם משתקפת בפירושו לתורה בצורה גלויה וגם בין השורות.

הרמב"ם מכונה בפירושו בתואר כבוד: "ואמר הרב במורה נבוכים" (כגון ויקרא א', ט, ד"ה "ניחוח") הערכתו ניכרת גם מתוך דברי ההסתייגות הרבים. יחסו לרמב"ם היה אמביבלנטי: מחד - הצטרף למבקרים של הקו הרציונליסטי, ומאידך - פנה אל חכמי צרפת, וניסה לשכנעם שהרמב"ם כתב דברים לשם הצלת האמונה.

בהתייחסותו לענישת המצרים על עבדות ישראל מביא הרמב"ן את דברי הרמב"ם בהלכות תשובה סוף פרק ו', שהגזירה על העבדות "לא היתה על איש ידוע, כל אותם המריעים לישראל אילו לא רצה כל אחד מהם - הרשות ביזו, לפי שלא נגזר על איש בידוע" - ומכך מסיק הרמב"ם שאין סתירה בין הבחירה החופשית ותורת הגמול במקרה של פרעה.

הרמב"ן אינו מקבל בפשטות את דברי הרמב"ם: "ולא נתכנו דבריו אצלי" - לדעת הרמב"ן זהו ציווי של מלך, והקודם זוכה במצווה ושכר טוב, ולא בעונש. מדוע לפיו, איפוא, נענשו המצרים במכות רבות? מסביר הרמב"ן: "וכן היה במצרים שהוסיפו להרע".

המחלוקת בין הרמב"ן לרמב"ם הוא בהסבר דברי התורה על העונש העתידי הצפוי למציקים לישראל. הרמב"ם הביא את דעתו בגלוי ללא חת: הגויים אשמים, בכך שהסכימו לבצע את הגזירה האלווקית בבחירתם. הרמב"ן, כנראה, רצה בפירושו לעדן את חריפות דברי הרמב"ם ונקט בדיעה יותר ריאליסטית למציאות החיים בין הגויים: המצרים לא היו נענשים על המעשה אם היו עושים את שליחותם המקורית, ומכיוון שהגזימו - נענשו.

גם הראב"ד בהשגותיו על דברי הרמב"ם מגיב בצורה חריפה לדעתו הפרובוקטיבית כנגד הגויים: "אלה הם אריכות דברים שאינן מתובלים, וחיי ראשי כמעט אני אומר שהם דברי נערות".

הראב"ד התחבר לכיוון החשיבה של הרמב"ן בהצעתו להסבר העונש הקשה למצרים, אשר קיימו את שליחותו של הקב"ה: "והמצרים גם כן רשעים היו וראויים למכות ההם, ואילו שמעו למשה בתחילה ושלחו את ישראל לא היו לוקים ולא טבעו בים, אבל זדונו של פרעה וזוהו את הבורא יתברך לפני שלוחו - הוא גרם לו. והשני: כי הבורא אמר ויעינו אותם' והם יעבדו בהם בפרך' והמיתו מהם וטיבעו מהם, שנאמר: 'אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה - לפיכך נתחייבו'.

אנו מוצאים בדברי הראב"ד סממנים של חשיבה זהה לדברי הרמב"ן. הרצון למנוע חיכוכים מיותרים עם הגויים היו נר לרגלם, ועל כן מצאו כל דרך אפשרית להסבר רציונאלי.

האוזן יכולה לשמוע על עונש עקב אכזריות, אך קשה מאוד לקבל עונש עקב ביצוע שליחות.

הרמב"ן מאריך בפירושו לפסוק: "ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור במרמה" (בראשית ל"ד, יג). על כתוב זה לא העירו רש"י וראב"ע, כי פשוטו מובן מאליו. אולם מעשה זה מגלה שורה של בעיות ענייניות בדבר התנהגותו של יעקב והתנהגות בניו, מלבד הקושיה המוסרית על עצם המרמה והרצח.

שואל הרמב"ן: "ורבים ישאלו: ואיך עשו בני יעקב הצדיקים המעשה הזה לשפוך דם נקי? והרב (הרמב"ם) השיב בספר שופטים (הלכות מלכים ט', י"ד) ואמר שבני נוח מצווים על הדינים, והוא להושיב דיינים בכל פלך ופלך לדון בשש מצוות שלהן, ובן נוח שעבר על אחת מהן הוא נהוג בסייף... ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל, והם ראו וידעו ולא דנוהו".

הרמב"ן אינו מקבל את דברי הרמב"ם בטיעון תמוה: "ואין דברים אלו נכונים בעיני, שאם כן היה יעקב אבינו חייב להיות קודם וזוכה במיתתם!!!" הרמב"ן מגיע למסקנה שבני יעקב הרגו את אנשי שכם חינם ללא עוול בכפם, ועל כן קיללם יעקב (בראשית מ"ט, ה). הרמב"ן מציג את מעשה בני יעקב כרעה קשה, אשר הובילה בהכרח לכעס גדול מצד אביהם. הבנה זו נקשרת לחשיבה הקודמת, שראינו בדבריו, חשיבה רציונלית שיכולה לחיות בשלום עם הגויים, אך יחד עם זאת חשובה בעיניו הקושיה המוסרית, שלאמיתו של דבר לא זה ממקומה, ואינה מטופלת עד תום בדבריו. לצורך זה נזקק הרמב"ן לדברי הרמב"ם עם הסתייגות מדבריו.

כדאי לזכור, שאין הרמב"ם מנסה לתרץ קושיות בתחום המוסרי, כי אם לתלות בכתוב מן התורה ניסוח של עקרון משפטי בסיסי. העקרון המשפטי,

שהינחה את הרמב"ם, הוא האחריות של החברה למניעת פשעים, ואחריותו של כל פרט בנפרד למחות על פשע הנעשה לעיניו. במקרה זה מתגלה הרמב"ן כפשטן מובהק המבאר את כוונת הכתוב בלבד, אבל יחד עם זאת נזקק לרמב"ם, כי הקושיה המוסרית אכן מתעוררת והאפשרויות לתרצה טעונים שיקולי דעת שונים.

לפעמים ניתן לראות בדברי הרמב"ן הליכה קיצונית ומנוגדת לדרכו של הרמב"ם, עד כי ניתן לאפיין דרך תפיסתית המנחה אותנו להבין, שהרמב"ן מנסה למתן את דיעותיו של הרמב"ם. קשה מאוד לפסוק האם גישתו של הרמב"ן בפירושו לתורה משקפת עד תום את דעתו אודות השקפת עולמו של הרמב"ם או שמא הדברים אינם כה מנוגדים, אלא נאמרו לצורך שעה בלבד. כדוגמא לדברינו ניתן לעיין בהקדמתו של הרמב"ן לתורה, שם כותב הוא במפורש, שבכוונתו להתייחס למפרשים שקדמו לו והוא מזכיר בשם את רש"י ואבן עזרא.

וכך כותב הרמב"ן בדרכו הפיוטית:

"ואשים למאור פני נרות המנורה הטהורה, פרושי רבינו שלמה עטרת צבי וצפירת תפארה... ועם רבי אברהם בן עזרא תהיה לנו תוכחת מגולה מאהבה מוסתרה... ויפתח לנו שערי אורה ויזכנו ליום בשורה".

מדוע לא מוזכר הרמב"ם במבוא זה? ואם נחدد את השאלה: הרי מוזכר הרמב"ם עשרות פעמים ובהתייחסויות רבות במהלך הפירוש על התורה? מדוע, אם כן, מתעלם הרמב"ן מהרמב"ם בהקדמתו הפיוטית לתורה? האם ניתן לראות כאן מגמתיות מסויימת, בכדי למנוע מהקוראים את המחשבה להסתייגות מן הפירוש עקב הוויכוחים הרבים סביב הגותו המיוחדת של "הנשר הגדול"? לאורך פירושו של הרמב"ן לא יכל להתעלם מדברי הרמב"ם, חייב היה להתייחס לדבריו לאור התקופה והשבר ההגותי-מחשבתי, אך לא בהבלטת יתר. גורפות ולא בהבלטת יתר.

התנגדות גלויה וסמויה

לא אחת אנו מוצאים את עצמנו נדהמים מעוצמת ההתנגדות ודרך ההתבטאות בפירושו. הרמב"ם היה פילוסוף והרמב"ן היה מקובל, התנגשות שהובילה לפעמים לתגובות חריפות על פירושי הרמב"ם למקרא, עקב אי נוחות פרשנית של ראי התקופה. לדוגמה, הרמב"ן דוחה את טעמו של הרמב"ם בעניין הקורבנות, שכל מטרתם להסיר את העם מעבודת השעירים: "והנה הם דברי הבאי (דברי הרמב"ם), ירפאו שבר גדול וקושיא רבה על נקלה, יעשו שולחן הי

מגואל, שאיננו רק להוציא מליבן של רשעים וטפשי עולם - והכתוב אמר כי הם לחם אישה לריח ניחוח! (ויקרא א', ט). יתכן כי בתקופה כה טעונה נגד דרך היהדות לא כדאי להוסיף דיעות נפסדות כנגד הגויים. הרמב"ן יוצא בחריפות כנגד הרמב"ם בעניין כה מרכזי הקשור לעבודת הקרבנות.

גם בהקשר למנהיגותו של משה, נוקט הרמב"ן בדיעה חשובה, הגורמת להבנה חדשה על האיש ופועלו. התורה לא מדגישה בכתביה את החטא המיוחד למשה ואהרון, במי מריבת קדש. הרמב"ם תולה את החטא באי התגברות על מידת הכעס: מפני שמשה בא לכלל כעס באומרו "שמעו נא המורים", והכעס היא מידה מגונה לכל אדם, ובפרט לגבי אדם גדול כמשה (שימונה פרקים" פרק ד') מעיר על כך הרמב"ן: "הוסיף הבל על הבלים, שהכתוב אומר "מריתם פי" - שעברו על דברו ואמר: "לא האמנתם בי" - שלא האמינו בו, אין העונש בעבור שכעס".

בתקופתו של הרמב"ן היה קשה מאוד לקבל עונש עבור מידות אנושיות. העונש ידוע ככלי בתורת הגמול למעשה ולא לתכונה מגונה. יותר קל להסביר לעולם המודרני, שהסיבה לעונש החמור הוא המעשה של המרת פי הקב"ה. חיזוק לדיעה זו ניתן לראות בדברי הריטב"א בספר הזכרון המנסה ליישב את הקושיא על הרמב"ם: "ומה שכתב לא האמנתם בי - נראה מדעת הרמב"ם כי זה לפי מה שכבר נודע כי משה רבינו שאל מהי יתברך להודיע דרכי מידותיו וביאר בו הרב המורה, שרצה לומר כי הוא צריך להנהיג את ישראל במידות הדומות למידותיו יתברך, והקב"ה הודיעו מדותיו, אשר מכללם ארך אפיים, שהוא ארך הסבלנות לרשעים, ושלא יכעוס עליהם מהרה, וכאשר ישתמש משה בעת הזאת במידה זו, נמצא שלא האמין בדבר זה, כי האמונה מצטרפת למעשה...".

בספר בראשית דוחה הרמב"ן את דברי הרמב"ם אודות האנשים שנראו לאברהם ואת תורתו של הרמב"ם על המלאכים. במקרה זה לא השתמש הרמב"ן בתורת הנסתר, אלא בדרך ההגיון: "וכן אמר (הרמב"ם) בעניין ויאבק איש עמוי שהכל מראה הנבואה - ולא ידעתי למה היה צולע על ירכו בהקיץ?! - מחלות גופניות ידע לרפא הרמב"ם, אך לא נראה כי מחלות פסיכוסומטיות היו ידועות לחכמי הרפואה בדורו.

דחיית פירושו של הרמב"ם באה לפעמים ללא הזכרת שמו. לדוגמה, בתיאור מעשה הבריאה אומר הרמב"ן: "ודע כי הימים הנזכרים במעשה בראשית היו בבריאת השמים והארץ, ימים ממש, מחוברים משעות ורגעים, והיו שישה כששת ימי המעשה כפשוטו של מקרא" (בראשית א', ג). בדרכו מתנגד לדרך הרמב"ם המופיעה במורה נבוכים (ב', פ"ל).

בספרו "מורה נבוכים" כותב הרמב"ם שסיבוב בני ישראל במדבר נועד, בין השאר, בכדי שילמדו גבורה, כמו שנועד שהליכה במדבר ומיעוט הנאות הגוף

מוליד גבורה (חלק ג' פל"ב), לעומת זאת חולק הרמב"ן על תאוריה זו וטוען, שהעם חזר למעלת אבותיו, כאשר השרה ה' בס את שכינתו עם המשכן, ולא היה צורך נוסף בהגליה במדבר, וזאת בניגוד גמור לצורך של ההסתובבות בדיעבד לצורך של לכתחילה (הרמב"ן בהקדמתו לשמות).

טעמי המצוות

בהגות היהודית נדונה שאלת הצורך בהנמקת החוק בתקופת המשנה, בעיקר מתוך דיון במדרש ההלכה. "טעמא דקרא" נדרש ע"י ר' שמעון כחלק רחב מהבנת המהות של המצווה.

ר' יהודה לא דרש "טעמא דקרא" וטען כי יש לקיים את המצוות ככתבן וכפשוטן. בספרות הפרשנית מוצגת מחלוקת ר' יהודה ורבי שמעון כמחלוקת מהותית המסמלת שתי אסכולות שונות. העובדה, שהמחלוקת בין רבי שמעון ובין רבי יהודה אינה דיכוטומית, איפשרה להלכה שלא לקבוע עמדה ברורה ביניהם.

סקירת ההגות היהודית וספרות ההלכה בימי הביניים מצביעה על גישה הקושרת טעמים למצוות.

רבי יעקב, "בעל הטורים" (יו"ד, סימן קפ"א) סובר שכיוון שההלכה כר' יהודה אין צורך כלל להתחקות אחר טעמי המצוות מפני שהטעם אינו מעלה ואינו מוריד ביישום המצווה.

בספרו החשוב "מורה נבוכים" דן הרמב"ם בשורשיה התיאולוגיים של המחלוקת בין התנאים. הרמב"ם סובר, שהדילמה היא בין תפיסת החוק כגזירת שמים חסרת טעמים כלל, לבין תפיסה של החוק כהוראה שתמיד יש לה משמעות, אך לא תמיד מספקת תבונת האדם להשיגה (מו"ק, ח"ג, פכ"ו).

בפסיקתו ההלכתית מתייחס הרמב"ם לחשיבות חקירת טעמי המצוות: "רוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדיעות וליישר כל המעשים" (הלכות תמורה פ"ד, הי"ג) ובמקום אחר ממליץ הרמב"ם: "ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה וליידע סוף עניינם לפי כוחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה - אל יהי קל בעיניו" (הלכות מעילה פ"ח, הי"ח).

בשעת מבוכה לעם ישראל, ניסו הוגי דיעות להתמודד בצורה רציונאלית ולהתחקות אחר טעמי המצוות בכדי להקל על המבוכה. לתשובות רציונליות נתבקשו החכמים בתקופות שונות.

פילון האלכסנדרוני, ר' סעדיה גאון, הרמב"ם ורש"י הירש שינסו מתנייים בכדי להדוף סכנות של קראים, נוצרים או מתבוללים. הרמב"ן המשיך בדרכו של הרמב"ם בחתירה אחר טעמי המצוות, וכך הוא כותב בדרשתו "תורת ה'

תמימה": "ואמת היא שיש למצוות התורה תועליות מרובות. גופניות, נראות ורוחניות" (עמי קס"ה). במקור אחר מפליג הרמב"ן, ואומר שאברהם אבינו למד את התורה כולה ברוח הקודש ועסק בה ובטעמיה וסודותיה (בראשית כ"ו, ה). הלחץ בו נלחצו היהודים על ידי החברה הנוצרית הלך וגבר, וגרם לעיסוק מועט בטעמי המצוות, עקב המוטיבציה לנגח את המנהיגות הנוצרית בשלבי הפולמוס השונים, למרות שרק מעטים היו מעורבים בצורה אינטנסיבית בוויכוחים.

הרמב"ן לא הפסיק לעסוק גם בזמנים קשים אלו בחיפוש ההגיון והטעם למצוות.

אחת הדוגמאות היא הדו-שיח סביב דברי המשנה העוסקת בחזון, שיש להשתיק אותו ולהעבירו מן התיבה אם עולה חשד בהשקפת עולמו: אם נוסח תפילתו נשמעת כשיבוח הא-ל כרחמן לאור מצוות קן ציפור - יש להעבירו, וכדברי המשנה במסכת ברכות (לג): "האומר על קן ציפור יגיעו רחמיך ועל טוב יזכר שמך מודים מודים - משתקין אותו". בגמרא מובאים שני הסברים לסיבת הגזירה: "חד אמר: מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר: מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים - ואינן אלא גזירות". הרמב"ן מגלה בפירושו למצוות קן ציפור (דברים כ"ב, ו) יחס חיובי לעצם העיסוק בטעמי המצוות, אך יחד עם זאת הוא ער למגבלות העשויות להכשילנו בדברים המכוסים כדבריו. כדרך של מובן מאליו מחזק הרמב"ן את דעתו של הרמב"ם גם בפירושו לפסוק: "את חוקתי תשמורו" - שם הוא טוען שגם לחוקים טעם נכון ותועלת שלימה (ויקרא י"ט, יט).

למרות היותו שלם עם דרכו של הרמב"ם בחיפוש ואיתור טעמים למצוות, כפי שהיה נדרש באותה התקופה, חש הרמב"ן צורך גדול להתנגד לטעמים מסויימים המובאים ברמב"ם. מחלוקת גדולה הייתה ביניהם סביב מהות הקורבנות ומטרתן. הרמב"ם טוען, שהרבה מצוות ניתנו כתגובה ליצר העבודה הזרה, אבל לא כן היה בדעתו של הרמב"ן. הוא דוחה את דעתו של הרמב"ם, שהטעם לאיסור העליה במעלות על גבי המזבח נובעת מההרחקה שלא יבוא לעשות בהן צורה ותהיה אבן משכית. כי לדעת הרמב"ם, זו הייתה דרכם ומנהגם של עובדי עבודה זרה (מו"נ ח"ג, מ"ה).

הרמב"ן דוחה דעתו: "גם טעם הרב בעבור זה איננו נכון" (שמות כ', כג). בויקרא (י"ז, יא) דן הרמב"ן באיסור אכילת הדם. הוא מביא את הטעם שנותן הרמב"ם וסותר את טעמו: "אבל התיר להם את אכילת הגוף ולא את הנפש, שהיא הדם" - וכך מונע את השלכת איסור הדם על טעם ההתחברות לשדים, כדעת הרמב"ם.

"טוב שם משמן טוב"

הזכרנו את תקיפותו וחריפותו של הרמב"ן כלפי דיעות ועמדות שלא נראו בעיניו. הוא לא חשך את שבת פיו אפילו מגדולי האומה. והיו מקרים שהוא הביע בעקשנות את הסתייגותיו מההגות המחשבתית של הרמב"ם, כמו גם מקרים שבהם תמך והסכים עם דעתו ובהערצה רבה. לדוגמה, הרמב"ן כתב באיגרתו אל רבני צפון צרפת את חשיבות ההתלכדות סביב התורה ולומדיה. המחלוקת סביב הגותו של הרמב"ם תפסה תאוצה לכיוונים שאינם רצויים: "בראותי עצתכם הטהורה נסכמת ועדתכם הקדושה חותמת כל גודרי פרץ ופחות הארץ, כל נביא וכל חוזה כל מזה וכל בן מזה, כל ארץ צרפת רבניה ושריה פינת שבטיה, כולם הסכימו לנדות ולהחרים על כל איש אשר ידו ירים להגות בספר מורה הנבוכים ובספר המדע - קרנו יגדע, גם המקיימים - אחת דתו להמית עד אשר יגנוז גניזה עולמית" (אגרות הרמב"ן, שלי"ח) - הרמב"ן מזהה במעשה רבני צרפת נסיון למגר את תורת הרמב"ם, ועל כן מנסה לפשר שהחרם והשמתא על ספרי הרמב"ם יופרו בקולות גדולים של תרועת שופר הנכנסת אל לבבות העם, ולגבי הפצת ספר "מורה נבוכים" להימנע מהפצתו בצורה שאינה מדורגת ומווסתת.

וכך כותב הרמב"ן לקראת סוף האיגרת: "לכן רבותינו חישו למניינכם, והוו מתונים בדינכם, החרם - יותר, והאלה היוצאת - תופר בתרועת שופר, השמתא במניין - תבוטל, והנידוי לכל רוח יזרה" (אגרות הרמב"ן שמי"ט). בדרך הפגנתית ובצורה נחרצת נלחם הרמב"ן לשמו הטוב של הרמב"ם במהלך האיגרת. תועלות רבות לספרי הרמב"ם כפי העולה מדבריו: "והנה שם הרב ספריו כתריס בפני הפורענות, מגן הוא לחצי קשתי בני יוון החוקקים חקיקי און, להעלות הטובעים בבור שאונם מטיט היון". הרמב"ם מצטייר בעיניו כפילוסוף, שחדר לעמקי דעתם של חכמי יוון בכדי לעמוד כתריס בפני הגותם המסוכנת לתורת ישראל. והוא ממשיך ומטיף לחכמי צרפת: "בכל גלות צרפת וספרד לא קם כמוהו, המרוה גם יורה, מי כמוהו מורה, ובכל מיני חוכמות בקי, וכל חיבוריו וספריו קב ונקיי" - מדבריו ניכר שלא רצה לעשות הבחנה בין היצירות השונות בכתבי הרמב"ם. הכל ממקור עליון נחצב, ואין לנו להפריד בין ספרי ההלכה ובין ההגות המחשבתית, אלא שיש לדעת כיצד ומתי להפיץ את ספר "מורה הנבוכים".

בהמשך דבריו שם מהללו הרמב"ן בענוונותו, בגודל יחוסו, בנדבת כיסו, במעשיו הנפלאים וביחסו החם לתלמידי חכמים, לומדי התורה ותומכיה: "האם

ראיתם ספריו, אם דקדקתם בחיבוריו... לא לכם רבותינו להקל ראש כנגד המזרח". אולי רוצה הרמב"ן למזער את היכולת למגר את הגות הרמב"ם באותה תקופה. לא יתכן להביע עמדה נחרצת כנגד רב גדול ללא ידיעת תורתו ביריעה נרחבת. "מי היכה הצדוקים אשר היו בגיבורים בוסים? מי נתן הביתוסים לשוסים? - הלא הרב ז"ל כי ה' עימו" - הרמב"ן מחווה דיעה ועמדה נחרצת על הרמב"ם כבקי בהגותו באספקלריא רחבה.

ידועה מיוחדת מציין הרמב"ן באיגרתו, שבוודאי הייתה נעלמת אילולא הזכירה העובדה שבמדינת תימן היו היהודים מזכירין בכל תפילה את שם הרמב"ם בשעת אמירת הקדיש: "כי שמענו ממגידי אמת, שבכל ארצות מלכות תימן, קהילות רבות עוסקות בתורה ובמצוות לשמן והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש וקדיש: "בחייכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בן מימון" - דבר מפליא ביותר המעיד על קשר אמיץ בין הרמב"ם וקהילת יהודי תימן, על אף המרחק הגאוגרפי.

הרמב"ן מציין באיגרתו, שגם בעיני אחרים חיבוריו של הרמב"ם מסמלים דגם לחיקוי: "וראיתי לרבינו הצרפתי ז"ל (הכוונה להרב יצחק ברי אברהם - אחיו הגדול של ר' שמשון משנץ) בתשובותיו במצוות הנהוגות עתה בארץ ישראל, שהגיעו ספרי הרב הגדול לידו והיה מתברך בהם, ומביא ראיות מדברי הספרים ההם בשפה ברורה ובלשון מהודרת, ומזכיר שם הרב "לתהילה, לשם ולתפארת" (שם שמ"ה).

בחיבורו "תורת האדם" רצה הרמב"ן ללבן ולחדד את אותם הנהגות של האדם בשארית ימיו. בספר זה דן באריכות בדינים השייכים לרפואת האדם, וידויו, פטירתו, הספדו, קבורתו, אבילותו וכל הנוגע לנפש האדם בעולם שכולו טוב. לא אחת נעזר הרמב"ן בספריו והגותו של הרמב"ם בחיבור זה, ומשבח ומפאר את דרכו: "ובאמת כי הרב ז"ל הנה ייסר רבים וברכיים כושלות אימץ" ("תורת האדם" רפ"ב) - ובמקום אחר משבחו על דעתו בקשר לעתיד הנשמות בעולם הבא: "ומה יקרו דברי הרב הגדול ר' משה ז"ל במילות קצרות וארוכות, שכתב בזה העולם בפרק חלק, אמר: כי בעולם הבא ישכילו נפשותינו שם מסודות הבורא, כפי שישכילו הסודות ההם הכוכבים והגלגלים" (שם ש"ז).

הרמב"ן עוסק רבות בעניין השגחת ה' בעולם. הדברים מובאים בפירושו השונים וחיבוריו הרבים. בפירושו על ספר איוב מוצא את הדרך להאיר את עיני הקורא לדרך השגחת הקב"ה את הצדיק בעולם. על דברי אליהוא בפרק ל"ו בספר איוב נאמרו פירושים רבים.

אליהוא טוען, שהקב"ה לא גורע את עיניו ממעשי הצדיק ושומר עליו שמירה יתירה (פסוק ז'). הרמב"ן מרחיב במקום על דרך השגחתו של הקב"ה על

הצדיקים בעולם הזה ומסיים בדברי שבח לרמב"ם: "והעניין הזה ביארו הרב זצ"ל באור יפה בספר מורה נבוכים". ומתכוון לדבריו בחלק ג' פרק י"ח: "והפסוקים אשר באו בזה העניין רבו מלספור - רצוני לומר: בהשגחה על בני אדם כפי שיעור שלימותם וחסידותם".

ונסיים בדברי הדרכתו של הרמב"ן לחכמי צרפת בקשר למחלוקת סביב ספרי הרמב"ם: "ועליכם רבותינו המצווה הזאת, כי תלבשו קנאות, ותצבאו צבאות, שרי אלפים ושרי מאות, לבוא באדירים לעזרת הי בגיבורים" (אגרת ב', שמי"ט).